

П.Ф. Гожик, О.Ю. Митропольський, С.Б. Шехунова

ПРО ЯСКРАВИ ТА ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ТВОРЧОГО ЖИТТЯ ВИДАТНОГО ГЕОЛОГА АКАДЕМІКА М.Г. СВІТАЛЬСЬКОГО

Валентин Оноприенко. Вице-президент Академии наук Украины геолог Николай Свитальский. Трагическая судьба в эпоху репрессий. Saarbrücken (Deutschland): Lambert Academic Publishing, 2018. 207 с.

Валентин Оноприенко

Вице-президент Академии наук Украины
геолог Николай Свитальский
Трагическая судьба в эпоху репрессий

Серед заходів до 100-річного ювілею Національної академії наук України помітним явищем стала публікація монографії про директора Інституту геологічних наук Миколу Гнатовича Світальського (1934-1937), віце-президента Академії наук Української РСР (1935-1937), видатного геолога радянського періоду, фахівця в галузі рудних родовищ, петрографії метаморфічних порід.

Структура книги добре продумана, а її зміст розкриває яскраві, героїчні та трагічні сторінки не тільки геологічних досліджень, створення сировинної бази індустріалізації, а і життя в країні між світовими війнами та в епоху тоталітаризму.

Фото 1.
М.Г. Світальський
з дружиною і дочкою

Photo 1.
M.G. Svetalsky with
his wife and daughter

Фото 2. Головний геолог Криворізького залізорудного басейну Е.К. Фукс та академік М.Г. Світальський

Photo 2. E.K. Fuchs, Chief geologist of the Krivoy Rog Iron Ore Basin, and academician M.G. Svetalsky

Валентин Онопрієнко науково, документально обґрунтовано, водночас досить популярно знайомить читачів з біографією та професійною спадщиною М.Г. Світальського, який народився на хуторі Рогізне поблизу м. Суми, закінчив Сумське реальне училище і вступив до Гірничого інституту в Санкт-Петербурзі. Особливістю тодішньої системи геологічної вищої освіти було залучення студентів до практичних робіт. Тому перший досвід як картувальних, так і геологорозвідувальних робіт М.Г. Світальський отримав під час практичного навчання на Уралі під керівництвом відомого знавця платинових руд та знаного діяча програми геологічного картування Геологічного комітету М.К. Висоцького. На період 1912-1919 рр. припадають дослідження молодого геолога Геологічного комітету золотоносних районів Сибіру та Далекого Сходу, поліметалічних родовищ Забайкалля, роботи на геологічній зйомці Прибайкалля, пошуки вольфрамових руд, які були узагальнені у низці публікацій, зокрема з петрографії магматичних та метаморфічних порід.

Науковій спрямованості діяльність М.Г. Світальського набула після запрошення викладати петрографію у Гірничому інституті. Навесні 1921 р. він захистив дисертацію і став завідувати кафедрою петрографії, не перериваючи своєї основної роботи в Геологічному комітеті.

З 1922 р. у житті вченого розпочався новий етап, який надовго визначив напрям його дослідницької діяльності: Геологічний комітет доручив йому відповідальні роботи з завершення геологічної зйомки і вивчення залізородних родовищ Кривого Рогу. Тут під керівництвом дослідника було зроблено систематичну геологічну зйомку як залізородних родовищ, так і навколишніх районів. М.Г. Світальський став ініціатором широкого використання в геологічних дослідженнях в Україні нових тоді геофізичних методів. У 1923 р. він ініціював магнітометричну зйомку Кривого Рогу та р. Жовта. Потім цю зйомку продовжили на північ до Кременчука. В результаті було відкрито низку перспективних аномалій. У Криворіжжі виконувалися і гравіметричні дослідження. У 1927 р. геофізика була використана ним при описі окремих смуг розвитку залізистих кварцитів району Корсак-Могили.

Невелика геологічна партія, яку очолював вчений, прагнула в стислі терміни охопити роботами не тільки родовища Кривого Рогу, а й відкриті геофізичні аномалії в Кременчуці і Корсак-Могили.

У монографії наведено і унікальні матеріали про колег та учнів М.Г. Світальського. Він працював з найавторитетнішим і найкваліфікованишим розвідником надр Криворізького басейну Е.К. Фуксом, автором перших обґрунтованих підрахунків запасів залізної руди в Кривому Розі, який був безпідставно двічі звинувачений спочатку у шкідництві (1930), потім у шпигунстві (1938), заарештований та помер, оголосивши голодування, у 1938 р. Крім Е.К. Фука, головними помічниками М.Г. Світальського були Ю.Ір. Половинкіна, що прийшла в петрографічну секцію зі студентської лави (з неї М.Г. Світальський зробив висококваліфікованого петролога, висновкам якої він довіряв більше, ніж своїм); молодий Ю.Г. Дуб'яга, який фактично виконував обов'язки начальника партії, в 1937 р. теж репресований. Роботи цих високопрофесійних геологів відрізнялися комплексуванням геологічних, геофізичних досліджень та вивченням речовинного (петрографія, мінералогія) складу порід і підняли вивченість Криворізького басейну на еталонний для того часу рівень. Це дало змогу ще у 1924 р. М.Г. Світальському за результатами буріння першої свердловини в районі Курської магнітної аномалії віднести її до перспективних територій для пошуків родовищ залізних руд, подібних криворізьким.

Вчений приділяв велику увагу проблемам генезису залізних руд і їх класифікації. Результати багаторічних досліджень під керівництвом М.Г. Світальського було покладено в основу першого ґрунтового геологічного нариса Криворізького басейну «Железородное месторождение Кривого Рога», співавтрами якого, крім самого Світальського, були Е.К. Фукс, Ю.Ір. Половинкіна, Ю.Г. Дуб'яга та ін. У цій праці, яка не втрачала свого наукового значення протягом багатьох років, наводиться детальна мінералогічна характеристика порід всього розрізу криворізької серії: конгломератів, аркозових і кварцових пісковиків, кварцитів, філіту, талькових, тальково-хлоритових, тальково-амфіболових, хлоритових, слюдисто-хлоритових, магнетит-хлоритових, гранат-хлоритових, турмалін-хлоритових, сидерит-хлоритових сланців, роговиків і брекчій. Описано також мінералогію порід північного продовження родовищ Кривого Рогу, тектоніку і метаморфізм порід залізородної формації.

Валентин Онопрієнко в монографії справедливо зазначає: «Проводя геологические работы в Кривом Роге в условиях полного развала

рудников и горных выработок, Свیتальському удалось собрать убедительный материал в пользу строительства здесь металлургического гиганта и составить новую геологическую карту крупнейшего месторождения. Его творческие дискуссии о генезисе руд и метаморфических пород Криворожья с выдающимися специалистами П.П. Пятницким, И.И. Танатаром, Д.Н. Соболевым, В.И. Лучицким, Ю.Г. Гершойгом явились базисом для новейших термодинамических реконструкций и экспериментов в трудах А.С. Поваренных, Н.П. Семенов, Я.Н. Белевцева, Ю.П. Мельника и других в 1950-1980-е годы, вскрывших природу криворожских руд» [с. 190].

Для обрання до Всеукраїнської академії наук (ВУАН) кандидатура М.Г. Свیتالського разом з відомим українським геологом В.В. Різниченком була запропонована ще у 1929 р., але обраний її дійсним членом він був у 1930 р.

У 1932 р. М.Г. Свیتالського призначили очолити Інститут геології ВУАН у Києві, який кілька років після смерті П.А. Тутковського і В.В. Різниченка фактично не мав наукового лідера. У ці роки геологічні дослідження в Академії наук зазнали корінної переорієнтації на вирішення завдань індустріалізації.

За роки керівництва Інститутом геології АН УРСР (1934-1937) вчений включив у тематику робіт актуальні проблеми розширення мінерально-сировинної бази, комплексного вивчення природних багатств республіки, Великого Дніпра, Полісся. Науковці інституту вивчали поліметалічні руди і мідисті пісковики Донбасу, марганцеві руди Нікопольщини, було розпочато роботи з виявлення нафтогазоносності Дніпровсько-Донецької западини. На суттєво новий рівень було піднято і деякі фундаментальні геологічні проблеми, насамперед біостратиграфії, четвертинної геології, петрографії Українського щита. Розглядаючи залізрудні родовища південної кристалічної смуги, М.Г. Свیتالський багато уваги приділяв магнітним аномаліям району Кривого Рогу, смузі річок Жовта – Дніпро, Кременчуцькій магнітній аномалії, а також аномаліям у східній частині України (Корсак-Могила, м. Конка, Орхівський район), які були відкриті і розвідані за допомогою геофізичних методів. Ним була складена зведена карта магнітних аномалій Криворізько-Кременчуцької аномальної зони.

У 1935 р. М.Г. Свیتالський обґрунтував необхідність вивчення за допомогою геофізичних методів розвідки і розбурювання перспективних ділянок похованих докембрійських кристалічних щитів європейської частини СРСР, зокрема України.

Під його керівництвом було розпочато граві- і радіометричні дослідження в районі Ромни – Лубни для виявлення купольних структур при пошуках нафти і висловлені припущення щодо соляної тектоніки Південноукраїнської мульди в зв'язку з вивченням можливостей знаходження в ній нафти. Він був і піонером глибокого алмазного буріння в Кривому Розі. За його ініціативою було закладено глибоку (800 м) свердловину, яка відкрила потужну товщу кристалічних порід Українського щита.

Науково-організаційна діяльність вченого була належним чином оцінена. 11 квітня 1935 р. постановою Раднаркому УРСР його затверджують членом Президії ВУАН і другим віце-президентом Академії наук.

Це були роки, коли радянська геологія активно готувалася до проведення XVII сесії Міжнародного геологічного конгресу. М.Г. Свیتالський був одним з небагатьох радянських вчених – учасників XVI сесії конгресу у Вашингтоні в 1933 р. і тому був включений до оргкомітету XVII сесії. Він не тільки відповідав за підготовку і проведення Південної екскурсії (Україна, Курська магнітна аномалія), але і брав діяльну участь в підготовці наукової програми сесії.

До XVII сесії Міжнародного геологічного конгресу за редакцією М.Г. Свیتالського були опубліковані два путівники екскурсій Курською магнітною аномалією та Українською РСР. Ці путівники відрізняє високий науковий та професійний рівень і популярність викладу. У путівнику «Південна екскурсія. Українська РСР», крім нарисів геологів В.І. Лучицького (район Маріуполя), І.А. Лепікаша (Нікопольський марганцевий басейн), М.Г. Свیتالського (Кривий Ріг та його залізні руди), В.М. Чирвінського (район Києва), було включено нариси академіка-економіста Л.М. Яснопольського (Українська РСР і Дніпровська гідроелектрична станція ім. Леніна). Це було зроблено, звичайно, в ідеологічних цілях, але нариси несли цінну фахову інформацію для зарубіжних учасників конгресу.

Відомо, що у засіданнях сесії, яка відбулася в Москві 21-29 липня 1937 р., М.Г. Світальський вже не зміг взяти участі, тому що був заарештований; він ще був живий, але перебував під тортурами. М.Г. Світальського розстріляли наступного дня після винесення вироку 14 вересня 1937 р. в Дніпропетровську.

У монографії Валентином Онопрієнком зроблено спробу оцінити збитки, яких зазнав науковий потенціал Інституту геологічних наук в 1937 р. через репресії проти М.Г. Світальського та інших геологів. За словами автора, вони були більшими, ніж завдала трагічна війна з фашизмом. Іноді намагаються обілити Сталіна, який нібито не знав про масштаби репресій. Цю думку спростовує наведений у книзі архівний документ у справі вигаданого злочинного «Академцентру», яким начебто керував М.Г. Світальський, з підписами членів Політбюро і Сталіна. Геологи, які забезпечили сировинною базою індустріалізацію країни, виявилися однією з найбільш постраждалих від репресій груп.

Книга переконлива і багатопланова. Автор науково обґрунтовує відмову від деяких біографічних міфів, наприклад, про те, що матеріали М.Г. Світальського були покладені в основу Магнітобуду. Велику увагу приділено сучасній долі Криворіжжя, Корсак-Могили, Курської маг-

нітної аномалії, виснаженню багатих руд, труднощам переходу до нових технологій вилучення металу, переділам власності в металургії і т.д.

Монографію відрізняє змістовність. Як видно з її тексту, завдяки ретельному вивченню значного масиву праць та першоджерел до наукового обігу введено нові матеріали про колег М.Г. Світальського, які потрапили під каток репресій – Д.І. Мушкетова, В.В. Котульського, В.М. Крейтера, І.Ф. Григор'єва, про долю родини Світальського. У книзі вперше опубліковано світліни Світальського з дружиною і донькою (фото 1) та з Едуардом Карловичем Фуксом (фото 2).

Книгу забезпечено повноцінним академічним набором додатків: повною бібліографією, списком літератури про М.Г. Світальського, покажчиком імен. Вона пізнавальна і ґрунтується на твердому фундаменті доказів.

За останні 20 років з'явилася низка робіт з історії геологічних досліджень, що висвітлюють внесок українських геологів у сучасні здобутки. Серед них монографії, наукові довідники, енциклопедичні статті та інші наукові роботи. Вагомою частиною цих досліджень є праці В.І. Онопрієнка, що роблять важливий внесок у розвиток майбутнього геологічної науки, відтворюючи її втрачені сторінки.

Список літератури

Гожик П., Макаренко Д. Ім'я, увічнене у світальскіті: до 120-річчя від дня народження академіка М.Г. Світальського. *Вісн. НАН України*. 2004. № 12. С. 62-67

References

Gozhik P., Makarenko D., 2004. The name perpetuates in Svetalskit: to the 120th Anniversary of the birth of Academician M.G. Svitasky. *Visnyk NAN Ukrainy*, № 12, p. 62-67 (in Ukrainian).

Світальський Н.И., Фукс Э.К., Половинкина Ю.И., Дубяга Ю.Г., Лисовский А.Л. Железорудное месторождение Кривого Рога. Москва; Ленинград: Госгеолыздат, 1932. 284 с.

Svetalsky N.I., Fuchs E.K., Polovinkina Yu.I., Dubyaga Yu.G., Lisovsky A.L., 1932. The Krivoy Rog Iron Ore Deposit. Moscow; Leningrad: Gosgeolizdat, 284 p. (in Russian).

Стаття надійшла
19.11.2018